

แนวคิดเรื่องการเคลื่อนที่ในคัมภีร์ประสันนปทา*
THE CONCEPTS OF MOVEMENT IN THE PRASANNA PADĀ

ทิวา สุขุม, สมบัติ มั่งมีสุขศิริ

Tiwa Sukhum, Sombat Mangmeesukhsiri

มหาวิทยาลัยศิลปากร

Silpakorn University

Corresponding Author E-mail: sukhum.tiwa@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาการโต้แย้งการเคลื่อนที่ในคัมภีร์ประสันนปทา ปรัชญาที่ 2 ซึ่งว่า คตาคตปริกษาว่า มิมีมมออย่างไรต่อกรเคลื่อนที่ และมุ่งโต้แย้งปรัชญาสำนักใด โดยข้อมูลที่นำมาศึกษาจะเป็นข้อมูลปฐมภูมิที่ถูกบันทึกด้วยภาษาสันสกฤต อักษรเทวนาครี ซึ่งถูกรวบรวมและตีพิมพ์ไว้โดย Louis de La Vallée Poussin ในหนังสือชื่อ Madhyamakavṛttiḥ: Mālamadhyamakakarikās (mādhyamikasūtras) de Nāgārjuna avec la Prasannapada Commentaire de Candrakīrti ผลการศึกษาพบว่า ในคัมภีร์ประสันนปทา ปรัชญาที่ 2 การเคลื่อนที่ไม่มีจริง เป็นเพียงมายาที่เกิดจากอวิชชาคือความไม่รู้ และพบว่า มุ่งโต้แย้งสำนักปรัชญาไวภาซิกะเกี่ยวกับกาลทั้ง 3 ของการเคลื่อนที่ โดยคัดค้านกาลที่เป็นปัจจุบันและมุ่งโต้แย้งสำนักปรัชญาโยคจารในเรื่องจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของการเคลื่อนที่ โดยนำเสนอความขัดแย้งกันเองของระบอบความคิด

คำสำคัญ: การเคลื่อนที่; มัชยมิกะ; โยคจาร; ไวภาซิกะ

Abstract

Objectives of this article were to study the disputation on Motion in the second chapter of the Prasannapadā, titled gatāgataparīkṣā in order to elucidate its perspective on motion and to identify the philosophical schools it sought to challenge. The primary source used in this study was written in the Sanskrit Devanagari script, compiled by Louis de La Vallée Poussin in the book Madhyamakavṛttiḥ: Mālamadhyamakakarikās (Mādhyamikasūtras) de Nāgārjuna

avec la Prasannapadā Commentaire de Candrakīrti. The study was found that, in the Prasannapadā, Chapter II, motion did not truly exist but was merely an illusion arising from ignorance (avidyā). It also revealed that this chapter aimed to refute the Vaibhāṣika school's notion of the three times (trikāla) to motion by rejecting the existence of the present moment as real, and to refute the Yogācāra school's view concerning the starting point and the endpoint of motion, by demonstrating the inherent contradictions within these conceptual frameworks.

Keywords: Motion; Mādhyamika; Vaibhāṣika; Yogācāra

บทนำ

คัมภีร์มัธยมภวฤตติ ชื่อว่า ประสันนปทา (Skt. Prasannapadā madhyamakavṛtti) (อักษรย่อ “Skt.” หมายถึง สันสกฤต ผู้เขียนจะใส่คำอ่านภาษาโรมันไว้หลังคำภาษาไทยที่ปริวรรตมาจากภาษาสันสกฤต เพื่อต่อการอ่าน และการนำไปสืบค้น) เป็นคัมภีร์ชั้นวิฤตติ เพราะประพันธ์โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะโต้แย้งคัมภีร์ปรัชญาประทีปะ (Skt. prajñāpradīpa) ซึ่งประพันธ์โดยท่านภาววิเวก (Skt. bhāvaviveka) เป็นคัมภีร์ที่มีลักษณะการประพันธ์แบบร้อยแก้วผสมร้อยกรอง โดยจะยกโคลกในคัมภีร์มูลมัธยมภวฤตติ (Skt. mūlamadhyamakārikā) ขึ้นมา จากนั้นจึงอธิบาย ควบคู่ไปกับการโต้แย้งแนวคิดของสำนักมารยมิกะ ฝ่ายสวาตันตริก (Skt. svātantrika) ซึ่งนำโดยท่านภาววิเวก รวมถึงโต้แย้งแนวคิดของสำนักปรัชญาอื่นด้วย คำอธิบายจากคัมภีร์มูลมัธยมภวฤตติ (Skt. mūlamadhyamakavṛtti) ที่ประพันธ์โดยท่านพุทธปาไลตะ (Skt. buddhapālita)

คัมภีร์ประสันนปทาประพันธ์โดยท่านจันทรกีร์ติ (Skt. candrakīrti) ผู้ดำรงชีวิตอยู่ในช่วงปี ค.ศ. 600-650 (Buswell & Lopez, 2014) ท่านเป็นอาจารย์คนสำคัญของสำนักปรัชญามารยมิกะ ฝ่ายปราสังคิกะ ท่านมีความชำนาญในหลักคำสอนทุกแขนงของสำนักปรัชญามารยมิกะ เพราะท่านได้ศึกษาหลักคำสอนทั้งจากศิษย์ของท่านภาววิเวกและจากท่านกมลพุทธิ ผู้เป็นศิษย์ของท่านพุทธปาไลตะ (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2548) ท่านจันทรกีร์ตินั้นเขียนคัมภีร์ที่ใช้ในการอธิบายคัมภีร์ของท่านนาคารจุน (Skt. nāgārjuna), ท่านอารยะเทวะ และท่านพุทธปาไลตะ โดยวิจารณ์แนวความคิดของท่านภาววิเวกที่เชื่อว่ามารยมิกะจำเป็นต้องมีจุดยืนทางความคิดอย่างรุนแรง (ที. อาร์. วี. มูรติ, 2562) เพราะท่านจันทรกีร์ติอยู่ฝ่ายปราสังคิกะที่เน้นการนำประสังคะวิธีมาใช้เพื่อโต้แย้งทรรศนะของสำนักปรัชญาอื่น โดยฝ่ายปราสังคิกะนี้เริ่มมีการแบ่งแยกในสมัยที่ท่านภาววิเวกเขียนคัมภีร์เพื่อแสดงความเห็นที่ต่างออกไปจากท่านพุทธปาไลตะ ผู้ยึดถือแนวทางของมารยมิกะเดิม และยังชัดเจนขึ้นเมื่อมีการแต่งคัมภีร์ประสันนปทาที่มีนัยคัดค้านแนวคิดของท่านภาววิเวก ควบคู่ไปกับการนำเสนอประสังคะวิธีที่ใช้มาในแนวทางเดิมในสมัยของท่านจันทรกีร์ติ

การเคลื่อนที่ คือ การที่สิ่ง ๆ หนึ่งเคลื่อนที่จากจุดหนึ่งไปสู่จุดหนึ่ง หรือการเคลื่อนไหวของสิ่ง คัมภีร์ประสันนปทาได้นำเสนอเรื่องการเคลื่อนที่นี้ไว้ในปริกษาที่ 2 ชื่อว่า คตาคตะปริกษา (Skt. gatāgataparīkṣā) ผ่านมุมมองทางปรัชญาซึ่งมีการถกเถียงกันว่า การดำเนินผ่านไปมีอยู่จริงหรือไม่อย่างไร มีองค์ประกอบอะไร เนื่องจากในคัมภีร์ประสันนปทา การเคลื่อนที่เป็นสิ่งที่ถูกปฏิเสธอย่างยิ่งด้วยประสังควิธี โดยมีการยกขึ้นมาปฏิเสธตั้งแต่ตอนที่ระบุถึงวิเศษณะทั้ง 8 ที่ใช้ในการอธิบายลักษณะของประตียสมุตปาต ดังเนื้อความตอนหนึ่งว่า “อนิโรธมนุตปาตมนุจเฉทตศาตตม | อเนการถมนานารถมนาคมนนิรคตม || แปลว่า อันไม่ดับ ไม่เกิดไม่ขาดสูญ ไม่เป็นนิรันดร์ ไม่ใช่เนื้อหาอย่างเดียวกัน ไม่ใช่เนื้อหาต่างอย่างกัน ไม่มา ไม่ไป ||” (Candrakīrti, 1903) โดยวิเศษณะ 8 นี้ นับเป็นหัวใจของการศึกษาปรัชญาของสำนักมหายมิกะ และเป็นเครื่องมือในการตรวจสอบคำสอนของสำนัก เนื่องจากเป็นหลักเกณฑ์การพิจารณาทางปรัชญาเพียงอย่างเดียวที่ทำนาคารชุนนำเสนอไว้ เพราะคำสอนที่เหลือจะเป็นการโต้แย้งแนวคิดอื่นด้วยประสังควิธีและการอธิบายจริยศาสตร์ ท่านอาจารย์นาคารชุนได้อธิบายว่าวิเศษณะทั้ง 8 นี้ไม่ได้เป็นเพียงคุณสมบัติของประตียสมุตปาต แต่ยังเป็นคุณสมบัติของนิรวาณ (Skt. nirvāṇa, Pali. Nibbāna) กล่าวคือ การดับสนิท ที่มีรากศัพท์มาจาก นิรุ อุปสัค แปลว่า “ออก” + วา ธาตุซึ่งใช้ในความหมายว่า “ไป, พัด” จึงแปลว่า “ออกไป (จากสังสารวัฏ)” หรือว่า พัดพา (ไฟ คือ กิเลส 3) ให้ดับไป” อันเป็นจุดหมายสูงสุดที่พระพุทธศาสนาแต่ละนิกายมุ่งหวังจะไปถึง แต่ในมุมมองของสำนักปรัชญามายมิกะ นิรวาณ กับสังสาระไม่มีความต่างกันเพราะเป็นศูนย์ตาเหมือนกัน (Buswell & Lopez, 2014) ประเด็นนี้มีปรากฏอยู่ในเนื้อความตอนหนึ่งของคัมภีร์รัตนาวลี ปริกษาที่ 1 โศลกที่ 64 ว่า โลกนิรวาณโยส ตสมปา วิเศษะ ก อิวารถะ แปลว่า ดังนั้น โลกกับพระนิพพานจะมีความต่างอะไรกัน เพราะตามจริงโลกก็เหมือนนิพพาน และนิพพานก็เหมือนโลก (ทิวา สุขุม, 2565) การเคลื่อนที่จากโลกไปสู่นิรวาณจึงเป็นเพียงความว่าง ไม่มีจริง วิเศษณะทั้ง 8 ยังเป็นคุณสมบัติของศูนย์ตา (Skt. sūnyatā, Pali. Suññatā) ที่หมายถึง ความเป็นสภาพสูญ ความว่าง ได้แก่ ความเป็นสภาพว่างจากการมีตัวตน เป็นเพียงสภาวะเชิงปรากฏการณ์ ความว่างจากกิเลสมีราคะ (Pāli and Skt. rāga) ความกำหนัดยินดีโทสะ (Pali. dosa, Skt. dveṣa) ความโกรธ และโมหะ (Pali and Skt. moha) ความหลงไม่รู้จริง ความว่างในโลกุตตรมรรค และความว่างที่เกิดจากการกำหนดหมายในใจของผู้เจริญอาภิญญาตนสมาบัติ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2564) ในปรัชญามายมิกะ ศูนย์ตาเป็นสภาพกลางของสิ่ง คือ ทุกสิ่งว่างเท่าเทียมกัน ดังนั้น การเข้าใจว่า “การเคลื่อนที่มีอยู่” จึงเป็นเพียงมายาที่เกิดจากอวิชชา (Skt. avidyā, Pali. avijjā) คือ ความไม่รู้จริง เพราะศูนย์ตาไม่ใช่การปฏิเสธกรรมว่าไม่มีผล ทุกสิ่งยังคงปรากฏในเชิงปรากฏการณ์ เพียงแต่การปรุงแต่งว่า “มี” และ “ไม่มี” ล้วนมาจากอวิชชา เพราะทุกสิ่งไม่มีแก่นแท้ของตัวเอง (Buswell & Lopez, 2014) วิเศษณะทั้ง 8 ยังเป็นคุณสมบัติของทางสายกลาง (Skt. madhyamapratipad, Pali. majjhimāpatipadā) ซึ่งมุ่งนำเสนอการไม่ตกไปในส่วนสุดทั้งสองและการไม่ตกไปในธรรมคู่

คือ ความมีและไม่มี ดังนั้น การเข้าใจการโต้แย้งการเคลื่อนที่ซึ่งปรากฏในวิเศษณะทั้ง 8 จึงนำไปสู่การเข้าใจปรัชญามิมิกะฝ่ายปราสังคิกะ นิรวาณ ศูนย์ตา และทางสายกลาง

โดยธรรมชาติของคนทั่วไป การเคลื่อนที่ของสิ่งมีอยู่อย่างแน่นอน สามารถเห็นได้ โดยประจักษ์ในชีวิตประจำวัน และเป็นสิ่งที่ยอมรับกันโดยทั่วไป ไม่จำกัดอยู่เฉพาะรูปธรรม แต่ยังรวมไปถึงนามธรรม โดยในที่นี้ รูปธรรม ได้แก่ สิ่งที่เป็นรูป สภาวะที่เป็นรูป สามารถจับต้องได้ และนามธรรม อันได้แก่ สภาวะที่นุ่มไปหาอารมณ์ ใจและอารมณ์ที่เกิดขึ้นกับใจ คือ จิตและเจตสิก สิ่งของที่ไม่มีรูป คือ รับรู้ไม่ได้ทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย แต่รู้ได้ทางใจ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2564) ยกตัวอย่างเช่น เมื่อเราเห็นคน ๆ หนึ่งเดินทางจากบ้านไปที่ทำงาน เราสามารถอนุมานและยอมรับโดยประจักษ์ได้ว่า มีการเคลื่อนที่จากจุดหนึ่งไปสู่จุดหนึ่ง เป็นต้น โดยแบ่งการเคลื่อนที่ออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับกริยาการเคลื่อนที่ และกริยาการเคลื่อนที่ (Hamnam et al, 2006) ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 ระยะตามช่วงเวลาที่ทำกริยา คือ เริ่มต้นการเดิน ระหว่างเดิน และเดินถึงแล้ว และแบ่งออกเป็น 3 ระยะตามตำแหน่งที่ทำกริยา คือ ตำแหน่งเริ่มต้นของการเดิน ตำแหน่งระหว่างเดิน และตำแหน่งที่กริยาสิ้นสุดลง ในทำนองเดียวกันสามารถอนุมานการเคลื่อนที่เข้ากับตัวอย่างอื่น ๆ ในทางนามธรรม เช่น การเกิดขึ้นของความเศร้าก็มี 3 ระยะ คือ เริ่มเศร้า กำลังเศร้า และหยุดเศร้า เป็นต้นซึ่งเป็นลักษณะการเคลื่อนที่ของจิตและเจตสิก การเคลื่อนที่ของสิ่งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมทั้ง 3 ระยะนั้น สามารถกำหนดเทียบเคียงได้กับกาลทั้ง 3 เช่น เริ่มต้นเคลื่อนที่หรือจะเคลื่อนที่เป็นอนาคตกาล กำลังเคลื่อนที่ เป็นปัจจุบันกาล และเคลื่อนที่แล้วหรือหยุดเคลื่อนที่ เป็นอดีตกาล เป็นต้น และทุกการเคลื่อนที่จะมีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดเสมอขึ้นอยู่กับแรงที่เข้ามากระทำทำให้เคลื่อนที่ (สุชาติ สุภาพ, 2564) ถึงแม้ว่า จุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดไม่ชัดเจนและยากที่จะนำมาพิสูจน์ (Barnes, 1995) แต่หากปฏิเสธไม่ได้เลยว่า จุดสิ้นสุดของการเคลื่อนที่อย่างหนึ่ง นำไปสู่การเริ่มต้นการเคลื่อนที่อีกอย่าง การเคลื่อนที่และการหยุดการเคลื่อนที่แม้จะดูตรงข้ามกัน แต่ก็ดำรงอยู่ร่วมกันเสมอในการกระทำเดียวกัน (วิสุทธิ เวชวารภรณ์, 2566)

โดยธรรมชาติทางปรัชญาอินเดีย การเคลื่อนที่ไม่ใช่สิ่งที่แต่ละสำนักให้ความสำคัญมากนัก ทั้งไม่ได้ให้นิยามและความหมายในประเด็นดังกล่าวไว้ เพราะในทางปรัชญา ไม่มีเครื่องมือที่ใช้ตัดสินอย่างเด็ดขาดถึงการมีอยู่ของช่วงเวลาในการเคลื่อนที่ จุดเริ่มต้น และจุดจบของการเคลื่อนที่ เมื่อจะนำมาเทียบเคียงหรือโต้แย้ง ต้องยกขึ้นมาโต้แย้งเป็นส่วน ๆ ตามประเภทของสิ่งที่ปรากฏในสำนักปรัชญา เช่น การเคลื่อนที่ของสิ่งมีอยู่ในกาลทั้ง 3 ของไวภาซิกะ (Vasubandhu, 1991) และความเป็นอย่างเดียวกันของจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดซึ่งปรากฏในรูปแบบของอาลัยวิชญาณและพีชะของโยคจาร (Nance, 2005) เป็นต้น

ในคัมภีร์ประสันนปทา ท่านจันทร์กิริตีโต้โต้แย้งฝ่ายที่เชื่อว่า “มีการเคลื่อนที่” ไว้ในคัมภีร์ประสันนปทา โดยใช้วิธีที่เรียกว่า ประสังคะ การคัดค้านการเคลื่อนที่เป็นสิ่งที่ขัดต่อความเข้าใจและตรรกะของคนทั่วไปเพราะเป็นสิ่งทำลายความเชื่อเดิม การศึกษาคัมภีร์ประสันนปทา

สะท้อนให้เห็นวิธีที่สำนักปรัชญาอื่นยอมรับการเคลื่อนที่ และทำให้เห็นวิธีคัดค้านการเคลื่อนที่ของสำนักมาธยมิกะว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร รวมถึงผลลัพธ์ที่ถูกพิสูจน์ผ่านมุมมองทางตรรกวิทยา ดังนั้น บทความนี้จึงมุ่งที่ศึกษาการโต้แย้งแนวคิดเกี่ยวกับการเคลื่อนที่ในคัมภีร์ประสันนปทา ปริกษาที่ 2 ชื่อ คตาคตปริกษา ผ่านวิธีที่เรียกว่า “ประสังคะ (Skt. prasaṅga)” รวมถึงอภิปรายผลผ่านมุมมองทางตรรกะวิทยา

การโต้แย้งการเคลื่อนที่ในคัมภีร์ประสันนปทา

การเคลื่อนที่ในคัมภีร์ประสันนปทาถูกอธิบายไว้ผ่าน 4 องค์ประกอบ คือ 1. ผู้ดำเนินผ่านไป หรือสิ่งที่เคลื่อนที่ ด้วยศัพท์ว่า “คนตฤ (Skt. gantr) คมิน (Skt. gamin)” 2. กิริยา คือ การดำเนินผ่านไป ด้วยศัพท์ว่า “คมนา (Skt. gamana) คติ (Skt. gati) คมิกิริยา (Skt. gamikriyā)” 3. ตำแหน่งที่มีการเคลื่อนที่ไป หรือสิ่งที่ถูกดำเนินผ่านไป ด้วยศัพท์ว่า “เทศ (Skt. deśa) อธวาน (Skt. adhvana)” 4. กาลที่มีการเคลื่อนไหว ด้วยบทกิริยา คือ คมยมาน (Skt. gamyamāna) คมยเต (Skt. gamyate) คจจเต (Skt. gacchate) บอปปัจจุบันกาล คต (Skt. gata) และ อคต (Skt. agata) บอปปิตกาล (Candrakīrti, 1903)

ท่านจันทรกิริตีใช้หลัก “ประสังคะ” กล่าวคือ การใช้เหตุผลของฝ่ายตรงข้ามมาใช้หักล้างฝ่ายตรงข้ามเอง โดยไม่ต้องมีจุดยืน เพราะโดยพื้นฐานแล้วสำนักมาธยมิกะ ฝ่ายปราสังคิกะไม่จำเป็นต้องมีจุดยืน ทั้งไม่เกี่ยวข้องกับการตัดสินหรือไม่ตัดสินอะไรทั้งนั้น พิจารณาจากเนื้อความตอนหนึ่งว่า “ยथा โจวํ นิสฺจยสยาภาว, ตथा กสย प्रसिष्येत् प्रमाणानि प्रिकल्पिष्यामะ? गुटो वाचा संख्या लक्षणं विषयो वा गविष्यति - सूतः प्रत उभयतो' हेतुतो वा समुत्पत्तिरिति स्रवमेतन्न वक्तव्यमस्माकं || แปลว่า “และเมื่อไม่มีการตัดสิน พวกเราจะคิดวิธีการที่ได้มาซึ่งความรู้แท้ เพื่อพิสูจน์ความจริงของอะไรอีก | วิธีการที่ได้มาซึ่งความรู้แท้เหล่านี้ยังมีจำนวนลักษณะ และจุดยืนจากไหนอีก พวกเราไม่จำเป็นต้องกล่าว (ยืนยัน) สิ่งทั้งปวงนั้นว่า เกิดขึ้นจากตัวมันเอง จากสิ่งอื่น จากทั้งสอง หรือโดยไม่มีเหตุ ||” (Candrakīrti, 1903) และเมื่อมีคำถามถึงจุดยืน ท่านอาจารย์จันทรกิริตีก็ให้คำตอบว่า นิสฺจยิมิ? วากุยํ โลกสย सूवप्रसिष्येत् โยวปत्ตया, नारयानाम | นี่เป็นคำอธิบายที่ใช้ตัดสินกันโดยการให้เหตุผล (อุปปत्ติ) ตามที่ตัวเขาเองยอมรับของชาวโลกเท่านั้น, หาใช่ของเหล่าพระอรียะไม่ | (Candrakīrti, 1903) การโต้แย้งของคัมภีร์จึงเป็นการโต้แย้งโดยใช้หลักเหตุผลของฝ่ายตรงข้ามมาหักล้างเท่านั้น รวมทั้งการโต้แย้งดังกล่าวก็เป็นการโต้แย้งที่ดำรงอยู่บนกรอบของสัตยทวเย (Skt. satyadvaya) ความจริง 2 ระดับ ซึ่งระดับแรกมีชื่อว่า สัมวัตติสตัย (Skt. samvrtisatya) ความจริงระดับสมมติซึ่งคนทั่วไปในโลกรู้กัน และยอมรับกันว่ามีจริง การยอมรับว่า “มีจริง” นี่เป็นการยอมที่เกิดจากอวิชา าระดับที่สองชื่อว่า ปรมารตสตัย (Skt. paramārthasatya) ค่าความจริงกลางของทุกสิ่งและทุกระดับ สำนักมาธยมิกะมีค่าความจริงกลางเพียงอย่างเดียวคือศูนยตา ซึ่งเป็นหลักการที่สำนักมาธยมิกะนำมาใช้เพื่อโต้แย้งเรื่องการเมืองอยู่และไม่มีของสิ่ง (Buswell & Lopez, 2014) โดยสามารถเขียน

การโต้แย้งแบบประสังคะในคัมภีร์ประสันนปทาออกมาเป็นโครงสร้างได้ดังนี้ คือ “ฝ่ายตรงข้ามเริ่มตั้งคำถาม จากนั้นฝ่ายประสังคะจะคัดค้านและกล่าวโต้แย้ง แล้วจึงสรุปจบด้วยคำพูดของท่านนาคารชุนซึ่งอยู่ในคัมภีร์การิกา จากนั้นฝ่ายตรงข้ามก็จะเริ่มต้นตั้งคำถามอีกครั้ง”

การโต้แย้งการเคลื่อนที่ในคัมภีร์ประสันนปทาสามารถแบ่งตามชนิดของการโต้แย้งออกเป็นกลุ่ม ๆ ได้ดังนี้

1. การโต้แย้งช่วงเวลาของการเคลื่อนที่ จะใช้ความขัดแย้งของช่วงเวลาเช่น เมื่อเราพูดถึงคนที่กำลังเดินไปที่ทำงานอยู่ เราอาจกล่าวได้ว่า “เขาดำเนินผ่านบ้านไปแล้ว” แต่ไม่สามารถพูดได้ว่า “เขาดำเนินผ่านบ้านมาอยู่” เพราะอดีตกับปัจจุบันขัดแย้งกัน และทั้งถ้าบอกว่า “เขาเดินผ่านบ้านไปแล้ว” การบอกแบบนี้ก็ไม่ได้เช่นกัน เพราะคำว่า “ดำเนินผ่านไปแล้ว” เท่ากับการดำเนินผ่านไปเสร็จสมบูรณ์และถูกหยุดลง เป็นต้น พร้อมสรุปว่า ไม่มีการดำเนินผ่านไป

2. การโต้แย้งผู้เคลื่อนที่ จะใช้ความสัมพันธ์กันระหว่างผู้กระทำการและตัวกริยามาโต้แย้ง เช่น เมื่อเราพูดว่า เขากำลังเดินผ่านไป จะพบว่าในประโยคนี้มีองค์ประกอบ 2 อย่าง คือ 1. เขาผู้ดำเนินผ่านไป และ 2. กริยาของผู้ดำเนินผ่านไป กล่าวคือ การเดินผ่านไปนั่นเอง องค์ประกอบ 2 อย่างนี้อิงอาศัยกัน ถ้าขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไป อีกอย่างก็จะมีไม่ เช่น ถ้าการดำเนินผ่านไปจบลง ผู้ดำเนินผ่านไปก็จะมีไม่มีโดยทันที แสดงว่าทั้งสองอย่างไม่มีจริง เพราะดำรงอยู่ด้วยตัวเองไม่ได้ เป็นต้น

3. การโต้แย้งจุดเริ่มต้นและการหยุดลง จะใช้การดำรงอยู่ร่วมกันของตำแหน่งมาโต้แย้ง เช่น เมื่อพูดว่า “เขาเดินมาจากตำแหน่งนั้น” อาจพูดได้ว่าตำแหน่งนั้นเป็นจุดเริ่มต้นของการเดิน แต่ก็ก็เป็นตำแหน่งที่หยุดลงเช่นเดียวกันจะมีการเริ่มต้นได้ก็ต้องมีการหยุดลง จะมีการหยุดลงได้ก็ต้องมีการดำเนินผ่านไป แต่การดำเนินผ่านไปก็ไม่มีเพราะยังไม่เริ่มต้น สุดท้ายถ้ายืนยันว่ามี 2 ประการพร้อมกัน ก็แสดงว่า มีผู้ทำสองคน ซึ่งในกรณีนี้เป็นไปไม่ได้ เป็นต้น

ประสังคะวิธีในรูปแบบตรรกวิทยาเชิงสัญลักษณ์

ประสังคะวิธี เป็นวิธีทางพระพุทธศาสนาที่ใช้เหตุผลของฝ่ายตรงข้ามมาโต้แย้งตัวมันเอง ซึ่งได้แนวทางมาจากจุฬามาลุงโกยวาทสูตร พระพุทธองค์ใช้หลักนี้ในการให้คำตอบแก่พระมาลุงยุบุตรในประเด็นว่าด้วยความเห็นผิด 10 ประการ โดยที่ไม่ต้องนำเสนอหลักการใหม่ เป็นเพียงการตั้งคำถามต่อสิ่งที่ฝ่ายผู้นำเสนอเชื่อ ทำให้ฝ่ายผู้นำเสนอเห็นปัญหาที่บกพร่องในทรรศนะของตนและนำไปสู่การตระหนักรู้รูปแบบใหม่ กล่าวได้ว่า ประสังคะวิธี คือ รูปแบบของวิภาววิธีทางพระพุทธศาสนา (The Dialectic in Buddhism)

ประสังคะวิธี ในคัมภีร์ประสันนปทาดำเนินไปด้วยโครงสร้างดังนี้ คือ “ฝ่ายตรงข้ามเริ่มตั้งคำถาม จากนั้นฝ่ายประสังคะจะคัดค้านและกล่าวโต้แย้ง แล้วจึงสรุปจบด้วยคำพูดของท่านนาคารชุนซึ่งอยู่ในคัมภีร์การิกา จากนั้นฝ่ายตรงข้ามก็จะเริ่มต้นตั้งคำถามอีกครั้ง” กระบวนการดังกล่าวนี้จะเป็นการผลักรทระสนะของฝ่ายตรงข้ามเข้าสู่การยืนยันแนวคิด 4 รูปแบบ ที่มีชื่อว่า

จตุชโกฏี (Skt.catuṣkoṭi) อันหมายถึง แง่มุมทั้ง 4 คือ 1. ยืนยัน 2. ปฏิเสธ 3. ทั้งยืนยันทั้งปฏิเสธ 4. ไม่ใช่ทั้งยืนยัน ไม่ใช่ทั้งปฏิเสธ จากนั้นจึงทำการปฏิเสธ เพื่อให้ทุกข้อโต้แย้งของฝ่ายตรงข้ามเป็นเท็จ โดยสามารถแทนค่าตรรกวิทยาเชิงสัญลักษณ์ของจตุชโกฏีในคัมภีร์ประสันนปทาออกมาได้ดังนี้

1. ยืนยัน Everything is real. จะได้รูปแบบว่า S is T ไม่ใช่ $\sim T$ และก็ไม่ใช่ B หรือ สิ่งอื่น
2. ปฏิเสธ Everything is non-real. จะได้รูปแบบว่า S is F ไม่ใช่ $\sim F$ และไม่ใช่ B หรือ สิ่งอื่น
3. ทั้งยืนยันทั้งปฏิเสธ Everything is real and non-real. จะได้รูปแบบว่า S is T . F
4. ไม่ใช่ทั้งยืนยันทั้งปฏิเสธ Everything isn't real and non-real. จะได้รูปแบบว่า S is $\sim(T) . \sim(F)$

การแทนค่าสัญลักษณ์รูปแบบนี้มีจุดประสงค์หลักเพียงประการเดียว คือ การปฏิเสธข้อเสนอและข้อโต้แย้งของฝ่ายตรงข้าม เนื่องจากการปฏิเสธในประสันนปทาจะเป็นประสัชยะปฏิเสธ (Skt. prasajyapratishedha) ซึ่งเป็นการปฏิเสธอย่างสิ้นเชิง ไม่ให้ทางเลือก ปฏิเสธเชิงลบ (Abhyankar, 1961) ยกตัวอย่างเช่น เมื่อเราถามว่า คุณต้องการทานข้าวกับเราไหม ถ้าผู้ใช้ประสัชยะปฏิเสธตอบว่า ไม่ทาน นั้นหมายความว่า ไม่ทานข้าว และไม่ทานอย่างอื่นที่ไม่ใช่ข้าวตรงข้ามปรยุทาสปฏิเสธ (Skt. paryudāsapatishedha) ที่เป็นการปฏิเสธแบบให้ทางเลือกถ้าผู้ใช้ปรยุทาสปฏิเสธบอกว่า ไม่ทาน นั้นหมายความว่า ไม่ทานข้าว แต่อาจจะทานอาหารอย่างอื่นเช่น น้ำ นม ผลไม้ ดังนั้น การแทนค่าสัญลักษณ์จึงต้องมีความแน่นอน และไม่ก่อให้เกิดแนวคิดหรือหลักการอื่นขึ้นใหม่ ตัวอย่างเช่น เมื่อคัมภีร์ระบุว่า ไม่มีการดำเนินผ่านไป นั้นหมายความว่า ไม่มีการดำเนินผ่านไป และไม่มีอย่างอื่นเช่น การยืน การเริ่มต้น และการดำเนินผ่านไป เป็นต้น โดยการตรวจสอบการเคลื่อนที่ในคัมภีร์ประสันนปทาจะตรวจสอบผ่านจตุชโกฏีด้วยประสังคะวิธีสามารถเขียนออกมาได้โดยลำดับดังต่อไปนี้

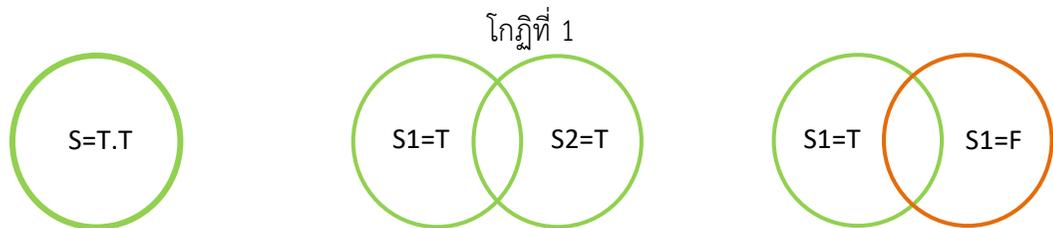
โกฏีที่ 1 การยืนยัน เขียนประพจน์ว่า “S is T” หมายถึง การยืนยันว่าทุกสิ่ง (S) มี (T) ในทุกองค์ประกอบ เช่นตัวอย่างประโยคว่า “สิ่งที่ถูกดำเนินผ่านไปอยู่เท่านั้น ย่อมถูกดำเนินผ่านไปอยู่” เมื่อนำมาจัดลงในโกฏีที่ 1 การยืนยันจะได้เป็น 2 ประพจน์ คือ 1. สิ่งที่ถูกดำเนินผ่านไป (S1) มี (T) และ 2. การถูกดำเนินผ่านไป (S2) มี (T) = S1T.S2T=T เมื่อฝ่ายตรงข้ามยอมรับการยืนยันนี้ คัมภีร์ประสันนปทาก็จะระบุว่า เขาก็ย่อมจะยอมรับว่า “แม้จะเว้นจากการดำเนินไป ก็ยังมีสิ่งที่ถูกดำเนินผ่านไปอยู่ ซึ่งเขียนเป็นประพจน์ได้ว่า 1. การดำเนินผ่านไป (S1) ไม่มี (F) และ 2. สิ่งที่ถูกดำเนินผ่านไปอยู่ (S2) มี (T) = S1F.S2T= F ประสังคะวิธีลักษณะนี้จะทำให้ผลลัพธ์ของประพจน์เป็นเท็จ เพราะขัดแย้งในตัวมันเอง เนื่องจากไม่มีการดำเนินผ่านไป สิ่งที่ถูกดำเนินผ่านไปก็ไม่มี เพราะสิ่งที่ไม่สามารถดำรงอยู่ได้โดยปัจเจกเป็นดังมายาในทรรคนะของปรัชญามายะมิกะ

โกฏฐที่ 2 การปฏิเสฐ เขียนประพจน์ว่า “S is F” หมายถึง การยืนยันว่าทุกสิ่ง (S) ไม่มี (F) ในทุกองค์ประกอบ การใช้โกฏฐนี้ไม่มีในคตาคตปริกษา ของคัมภีร์ประสันนปทา เนื่องจกในปริกษานี้คัมภีร์จะประสังคการม็อยู่ของการเคลื่อนที่ของฝ่ายที่เชื่อว่าการเคลื่อนที่มีจริง

โกฏฐที่ 3 การยืนยันและการปฏิเสฐ เขียนประพจน์ว่า “S is T.F” หมายถึงการยืนยันว่าทุกสิ่ง (S) ทั้งมีจริง (T) ทั้งไม่มีจริง (F) เช่นประโยคคว่า แม้สิ่ง (กาลและเทศ) ที่ไม่ถูกดำเนินผ่านไป แล้ว ก็ถูกดำเนินผ่านไปอยู่ (Candrakīrti, 1903) เมื่อนำมาจัดลงในโกฏฐที่ 3 จะได้ 1 ประพจน์คือ สิ่ง (S) ไม่ถูกดำเนินผ่านไป แล้ว (T) และถูกดำเนินผ่านไปอยู่ (F) = S is T.F = F การแทนคาคำว่า “ถูกดำเนินผ่านไปอยู่” เป็น F เพราะตัวมันไม่ใช่ T และไม่ใช่สิ่งตรงข้ามกับ T ความจริงข้อเสนอเป็นเท็จ แต่เมื่อผู้โต้แย้งยืนยันว่าโกฏฐที่ 3 เป็นจริง คัมภีร์จะประสังคคว่า ถ้าสิ่งถูกดำเนินผ่านไปอยู่ มันยังจะไม่ถูกดำเนินผ่านไป แล้วได้อย่างไร ซึ่งเขียนเป็นประพจน์ได้ว่า สิ่ง (S) ถูกดำเนินผ่านไปอยู่(T) ก็ต่อเมื่อ สิ่ง(S)ไม่ถูกดำเนินผ่านไป แล้ว(F) = S is T \equiv F ได้ผลลัพธ์เป็น F

โกฏฐที่ 4 ไม่ใช่ทั้งยืนยันทั้งปฏิเสฐ เขียนประพจน์ได้ว่า “S is \sim (T) . \sim (F)” หมายถึงการยืนยันว่า ทุกสิ่ง (S) ไม่ใช่ isn’t ทั้งมีจริง (T) ทั้งไม่มีจริง(F) โกฏฐที่ 4 นี้ไม่ถูกนำมาใช้ในคตาคตปริกษา ของคัมภีร์ประสันนปทา เนื่องจกในปริกษานี้ฝ่ายตรงข้ามพยายามที่จะยืนยันการม็อยู่ของการเคลื่อนที่ในทุกแง่มุม

แผนภูมิภาพอธิบายวิธีใช้ประสังควิธี ในคตาคตปริกษา

ภาพที่ 1 โกฏฐที่ 1

ในภาพจะแสดงให้เห็นลักษณะการฉีกประพจน์ของคัมภีร์ประสันนปทาในโกฏฐที่หนึ่ง โดยในวงกลมแบบเดี่ยว S is T.T แทนประพจน์ที่มาจากการยืนยันเดิมที่เป็นของฝ่ายตรงข้าม จากนั้นตัวคัมภีร์จะแทนคาค ด้วยประพจน์คู่คือ S1T.S2T แล้วให้ฝ่ายตรงข้ามยืนยันว่าทั้งสองประพจน์คือ S1 is T และ S2 is T แต่ละประพจน์เป็นความจริงโดยตัวมันเอง จากนั้นจึงทำการเปลี่ยนหนึ่งในคู่ประพจน์ โดยระบุว่า ถ้าคู่ประพจน์เป็นความจริงแท้ การเปลี่ยนหนึ่งในคู่ประพจน์จะไม่ส่งผลกระทบต่อผลลัพธ์ จากนั้นจึงนำมารวมกันอีกครั้ง ในตัวอย่างจะได้คู่ประพจน์คือ S1T.S2F จากนั้นเขียนได้เป็น S is T.F ได้ผลลัพธ์ คือ F

โกฏฐิที่ 3

ภาพที่ 2 โกฏฐิที่ 3

ในภาพจะแสดงให้เห็นว่า ประพจน์เดิมมีผลลัพธ์เป็น F เนื่องจากประพจน์ที่ 1 คือ S_1 is T และประพจน์ที่ 2 คือ S_2 is F ขัดแย้งกันเอง S is T.F จึงได้ผลลัพธ์เป็น F แต่ตัวคัมภีร์ประสันนปทาได้แยกประพจน์และทำให้ทั้ง 2 ประพจน์เป็นเงื่อนไขของกันและกัน ดังนั้นจากที่เป็น S is T.F ก็เขียนว่า S is $T \equiv F$ ได้ผลลัพธ์เป็น F ซึ่งไม่เหลือมุมที่เป็นความจริงอยู่อีก

การโต้แย้งการยืนยันของฝ่ายตรงข้ามที่ปรากฏใน คตาคตปริกษา เมื่อพิจารณาจากการจัดเข้าใน จตุษโกฏฐิ จะพบว่าตัวคัมภีร์จัดการยืนยันของฝ่ายตรงข้ามไว้ในประเภทของโกฏฐิที่ 1 คือการยืนยัน และโกฏฐิที่ 3 คือ การยืนยันและปฏิเสธ เพราะหลักปรัชญาฝ่ายตรงข้ามเน้นการยืนยันว่า “การเคลื่อนที่มีอยู่” ผ่านองค์ประกอบทั้ง 3 คือ 1. กาล 2. บุคคล 3. จุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุด ซึ่งจากการยืนยันผ่านองค์ประกอบดังกล่าวทำให้เราทราบว่ “แนวคิดของปรัชญาที่คัมภีร์ประสันนปทาปริกษาที่ 2 มุ่งโต้แย้ง คือ ไวยาษิกะ และโยคาจาร”

การโต้แย้งการเคลื่อนที่ของปรัชญาไวยาษิกะในคตาคตปริกษา

ไวยาษิกะ (Skt. vaibhāṣika) เป็นสำนักปรัชญาทางพระพุทธศาสนา ที่เน้นหลักคำสอนเรื่องอภิธรรม มีปรากฏในอีกชื่อหนึ่งว่า สรวาสตีวาทิน (Skt. sarvāstivādin) มีความเจริญเป็นอย่างมากในแถบตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียแถบแคชเมียร์-คันธาระ (Dhammajoti, 2007) พวกเขายืนยันทรรศนะที่ว่า ธรรม(จิตและเจตสิก)ทั้งหลายเป็นจริง มีการคงอยู่ด้วยตนเองอย่างแท้จริงทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต (Buswell & Lopez, 2014) สำนักปรัชญานี้ไม่ได้นำเสนอเรื่องการเคลื่อนที่ไว้โดยตรง แต่สามารถจัดองค์ประกอบของการเคลื่อนที่เข้าในส่วนประกอบทางปรัชญา คือ สิ่งที่เคลื่อนที่ คือ “รูป” และสิ่งที่ทำกริยาการเคลื่อนที่ของสำนักนี้คือ “จิตและเจตสิก” ซึ่งสามารถพิสูจน์การมีอยู่ของการเคลื่อนที่ได้ด้วยกาลทั้ง 3 โดยจากการสืบค้นในปรัชญาอินเดียทั้งฝ่ายอัสติกะและนาสติกะ สำนักปรัชญาไวยาษิกะมีการยอมรับเกี่ยวกับการมีอยู่จริงของกาลทั้ง 3 อย่างเด่นชัด การเคลื่อนที่ซึ่งถูกนำเสนอผ่านกาลทั้ง 3 ในคัมภีร์ประสันนปทาจึงเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงการโต้แย้งปรัชญาไวยาษิกะ

คัมภีร์ประสันนปทาโต้แย้งเรื่องกาลของไวยาษิกะ หรือสรวาสตีวาท เนื่องจากสำนักนี้เชื่อว่า กาลทั้งสามเป็นอย่างเดียวกัน แต่ต่างกันเพราะรูปแบบคือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคตที่รูปแบบต่างกันเพราะมีอวัสธา คือ กรรมที่ต่างกัน (อดีตกตฺ ทอบุญ, 2555) กาลอดีตและ

ปัจจุบันมีอยู่จริงและพิสูจน์ได้ ส่วนในกาลที่เป็นอนาคตก็มีอยู่จริงแต่ยังพิสูจน์ไม่ได้ สามารถรับรู้ได้ผ่านการอนุมาน เช่น วันพรุ่งนี้ของเมื่อวานก็คือวันนี้ เป็นต้น หรือสำนวนว่า คต - ที่ถูกดำเนินผ่านไป แล้ว และว่า สัสกฤต - ที่ถูกสร้างขึ้นดีแล้ว ก็ยังใช้ได้กับสิ่ง (ธรรม) ที่เป็นปัจจุบัน ที่เป็นอดีต จนถึงสิ่งที่จะเป็นอนาคต (Vasubandhu, 1991) มีการยกประเด็นของไวภาชิกะมาโต้แย้งหลายครั้งเช่นว่า “คำว่า คต ตาวทุ คมยเต (อันดับแรก สิ่งที่ถูกดำเนินผ่านไป แล้ว ก็ถูกดำเนินผ่านไปอยู่) ดังนี้ ไม่ถูกต้อง” (Candrakīrti, 1903) และว่า “การดำเนินผ่านไปนั้น จะถูกเริ่มต้นในตำแหน่ง (อหวน) ที่ดำเนินผ่านไปแล้ว ในตำแหน่งที่ยังไม่ดำเนินผ่านไป หรือว่าในตำแหน่งที่ถูกดำเนินผ่านไปอยู่” (Candrakīrti, 1903) คัมภีร์ประพันธ์นปทาใช้การทับซ้อนของช่วงเวลาทั้ง 3 ช่วงเพื่อหักล้างความเชื่อเรื่องเวลา เมื่อความเชื่อเรื่องเวลาถูกหักล้าง สิ่งที่ยืนยันว่า การเคลื่อนที่มีอยู่ก็ใช้ไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นการเคลื่อนที่ที่ไม่มี ซึ่งสามารถเขียนวิธีการโต้แย้งออกมาได้ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 การโต้แย้งการเคลื่อนที่ของปรัชญาไวภาชิกะในคตาคตปริกษา

จัดเข้าในโกฏฐิ	ข้อเสนอ/ข้อโต้แย้ง/คำถาม	ตรรกวิทยาสัญลักษณ์
1	การเคลื่อนที่มีจริง แบ่งเป็น ดำเนินผ่านไปแล้ว(อดีต), ดำเนินผ่านไปอยู่(ปัจจุบัน), และยังไม่ดำเนินผ่านไป (อนาคต)	การเคลื่อนที่มีอยู่ และกาลทั้ง 3 มีอยู่ $S1 \text{ is } T . S2 \text{ is } T$
1	การเคลื่อนที่เหล่านี้สามารถพิสูจน์ได้จากการประกอบกับกิริยาใน 3 ช่วงเวลา	การเคลื่อนที่มีอยู่ก็ต่อเมื่อกาลทั้ง 3 มีอยู่ $S1 \text{ is } T \equiv S2 \text{ is } T$
1	สิ่งที่ถูกดำเนินผ่านไปแล้ว ก็ถูกดำเนินผ่านไปอยู่	กาลที่เป็นอดีตมี และกาลที่เป็นปัจจุบันมี $S2.1 \text{ is } T . S2.2 \text{ is } T$
3	สิ่งที่ถูกดำเนินผ่านไปอยู่ไม่มี เพราะสิ่งที่ถูกดำเนินผ่านไปเรียกว่าถูกดำเนินผ่านไปแล้ว สิ่งที่ไม่ถูกดำเนินผ่านไปเรียกว่าไม่ถูกดำเนินผ่านไปแล้ว	กาลที่เป็นอดีตมี (S2.1) กาลที่เป็นปัจจุบันไม่มี (S2.2) $S2.1 \text{ is } T . S2.2 \text{ is } F = S2 \text{ is } T . F$
ผลประสังคะ	เมื่อการดำเนินผ่านไปอยู่มี การดำเนินผ่านไปแล้วก็มี แต่เมื่อการดำเนินผ่านไปอยู่ไม่มี การดำเนินผ่านไปแล้วก็มีไม่ได้ ดังนั้น การดำเนินผ่านไปจึงไม่มี	$S2.1 \text{ is } T \equiv S2.2 \text{ is } F$ $S2 \text{ is } T \equiv F$ เท่ากับว่า $S2 = F$ ดังนั้น $S1 \text{ is } T \equiv S2 \text{ is } F = F$

การโต้แย้งการเคลื่อนที่ของปรัชญาโยคจารในคตาคตปริกษา

โยคจาร (Skt. yogācāra) ซึ่งเป็นสำนักปรัชญาทางพระพุทธศาสนาที่เน้นหนักในคำสอนเกี่ยวกับจิต เชื่อว่าจิตมีจริง โดยนำเสนอออกมาในรูปแบบของวิชญาณทั้ง 6 บางตำราระบุว่า 8 โดยในวิชญาณทั้งหมดนั้น

อาลยวิชญาณเป็นมูลฐานของทุกสิ่ง เป็นเครื่องรองรับพีชะ (เมล็ดพันธ์) หรือวาสนาที่เกิดจากการกระทำในอดีต สำนักปรัชญานี้มีการโต้เถียงกับสำนักปรัชญามารยมิกะอยู่เสมอ (Buswell & Lopez, 2014) แม้ในด้านการเคลื่อนที่ที่จะไม่ได้ถูกนำเสนอไว้โดยตรง แต่พวกเขาแนะนำเสนอในประเด็นที่ว่า พีชะ เป็นเหตุปัจจัยที่เป็นจุดเริ่มต้นและสิ้นสุดของทุกสิ่งดำรงอยู่ในอาลยวิชญาณ มีลักษณะเป็นขณิกะ สืบต่อกันด้วยอำนาจความสืบต่อของอันตรปัจจัยและสันตติเรื่อยไป (อติคัคคิ ทองบุญ, 2555) พีชะที่เป็นจุดเริ่มต้นและสิ้นสุดมีอยู่ในอาลยวิชญาณ (Skt. ālyavijjānā)

ซึ่งเป็นวิชญาณดวงที่ 8 เป็นมูลฐานของสิ่งทั้งปวง ถ้าไร้อาลยวิชญาณแล้ว สิ่งทั้งปวงก็จะไม่มี เพราะหาสิ่งทั้งหลายเป็นเงาที่สะท้อนออกมาเป็นพฤติกรรมของอาลยวิชญาณ ในยุคแรกเชื่อว่า สิ่งทั้งปวงอยู่ในจิต กล่าวคือ ในความคิด แต่ในยุคหลังมีการสอนที่ต่างออกไปเล็กน้อย คือ มีการยอมรับว่า สิ่งที่อยู่ภายนอกจิตก็มีเหมือนกัน ถึงอย่างนั้นก็มีมูลที่เกิดมาจากจิตอยู่ดี (อดิศักดิ์ ทองบุญ, 2555) พืชะนั้นเมื่อถูกกระตุ้นด้วยปัจจัยที่เหมาะสมก็จะงอกออกมาจากอาลยวิชญาณ (พื้น ดอกบัว, 2563) กริยาคือการเคลื่อนที่ สิ่งที่เคลื่อนที่ ตำแหน่งที่เคลื่อนที่ จุดเริ่มต้น และจุดสิ้นสุดของกริยาการเคลื่อนที่ล้วนเป็นสิ่งที่ปรากฏออกมาจากพืชที่มีอยู่ในอาลยวิชญาณ พืชเป็นสิ่งที่มียูมาแต่เดิมในอาลยวิชญาณไม่หายไปไหน จุดเริ่มต้นและสิ้นสุดของสิ่งเป็นปรากฏการณ์ที่มีอยู่ในพืช ซึ่งจะมีขึ้นเมื่อถูกอิทธิพลบางอย่างมากระตุ้นเตือน และหลังจากปรากฏก็จะคงอยู่พร้อมกับผลของมันตลอดไป เพียงแต่จะสำแดงออกมาให้ทราบหรือไม่เท่านั้น เหมือนพืช คือ การเดินที่มีอยู่ในตัวของเด็ก ยังไม่ปรากฏเมื่อยังไม่หัดเดิน แต่เมื่อหัดเดินแล้ว พืช คือ การเริ่มต้นเดินและการหยุดเดินก็นับว่ามีขึ้นได้พร้อม ๆ กัน และต่อให้เด็กไม่เดิน ผลของพืช คือ ความเป็นผู้เดินก็ยังไม่หายไป จนกว่าพืชชนิดใหม่จะให้ผลเข้ามาตัดรอน แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังถูกยอมรับว่า เป็นผู้ที่เคยเดิน ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบของการเคลื่อนที่ ทำให้สามารถประมวลกริยา คือ การเคลื่อนที่เข้าไปในพืช เพราะจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของกริยาจะยังไม่ปรากฏผลจนกว่าจะมีอิทธิพลมาสนับสนุน และประมวลผู้กระทำกริยาคือการเคลื่อนที่เข้าไปในอาลยวิชญาณ เพราะเป็นที่รองรับกริยาคือการเคลื่อนที่และเป็นที่ยอมรับผลของพืชกล่าว คือ ความเป็นผู้กระทำกริยาการเคลื่อนที่ ความเชื่อว่า พืช คือ จุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของสิ่ง(ในที่นี้หมายถึงกริยา)มีจริง เป็นแนวคิดหลักของปรัชญาโยคศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ประสันนปทา

คัมภีร์ประสันนปทาได้โต้แย้งจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของฝ่ายโยคศาสตร์ซึ่งเชื่อว่า พืชเป็นเหตุปัจจัยที่เป็นจุดเริ่มต้นและสิ้นสุดของทุกสิ่ง พืชของโยคศาสตร์ถูกนำเสนอในคัมภีร์ประสันนปทาในรูปแบบของสิ่งที่เรียกว่า “การยืนนิ่งซึ่งเป็นสิ่งตรงข้ามกับการดำเนินผ่านไป” (Candrakīrti, 1903) เพราะในทรรศนะของคนทั่วไป การยืนนิ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของกริยาคือการดำเนินผ่านไป เพราะก่อนจะเดินก็ต้องยืนนิ่ง และการหยุดเดินก็คือยืนนิ่ง คัมภีร์ประสันนปทาโดยโต้แย้งการที่พืชเป็นจุดเริ่มต้นและสิ้นสุดของทุกสิ่ง (ในที่นี้หมายถึงกริยา) ว่า สิ่ง ๆ ไม่สามารถเป็นได้ทั้งจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดได้ เพราะขัดแย้งกันในตัวมันเองทั้งจุดเริ่มต้นและสิ้นสุดของกริยาอย่างหนึ่ง ไม่สามารถเป็นจุดเริ่มต้นและสิ้นสุดของกริยาอีกอย่าง เพราะส่งผลคือความเป็นผู้ทำกริยาที่ต่างชนิดกัน เช่น พืชของกริยา คือ การเคลื่อนที่ก็ให้ผลลัพธ์คือความเป็นผู้เคลื่อนที่ พืชของกริยา คือ การหยุดนิ่งก็ให้ผลลัพธ์ คือ ความเป็นผู้หยุดนิ่ง เป็นต้น โดยวิธีการโต้แย้งของคัมภีร์ประสันนปทาสามารถเขียนออกมาได้ดังตารางที่ 2 ดังนี้

ตารางที่ 2 วิธีการโต้แย้งของคัมภีร์ประสันนปทา

จัดเข้าในกฎ	ข้อเสนอ/ข้อโต้แย้ง/คำถาม	ตรรกวิทยาสัญลักษณ์
1	การยืนยันหนึ่งเป็นจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของการดำเนินผ่านไป	การยืนยันหนึ่ง A เป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินผ่านไป T(S) และเป็นจุดสิ้นสุดของการดำเนินผ่านไป F(S) เขียนได้ว่า A is T(S) . A is F(S)
3	การยืนยันหนึ่งเป็นทั้งจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุด เพราะจุดสิ้นสุดจะมีได้ก็ต่อเมื่อมีจุดเริ่มต้น และจุดเริ่มต้นจะมีได้ก็ต่อเมื่อมีจุดสิ้นสุด	A is T. A is F ย่อเป็น A is T. F เพราะ $T \equiv F$. $F \equiv T$ ดังนั้น A is F. F
ผลประสังคะ	แต่การยืนยันหนึ่งเป็นทั้งจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดไม่ได้ ดังนั้นการยืนยันหนึ่งจึงไม่มี	ดังนั้น A is F
1	การดำเนินผ่านไปจะมีได้ก็ต่อเมื่อมีการยืนยันหนึ่ง เพราะการยืนยันหนึ่งเป็นจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของการดำเนินผ่านไป แต่การยืนยันหนึ่งไม่มี	S is T \equiv A is T แต่ว่า S is T. A is F
ผลประสังคะ	การเคลื่อนที่จึงไม่มี	ดังนั้น S is F

องค์ประกอบการเคลื่อนที่ของไวภาษิกะและโยคจารที่ถูกโต้แย้งร่วมกันในคตาคตปริกษา

คัมภีร์ประสันนปทาได้โต้แย้งเรื่องบุคคลของไวภาษิกะซึ่งเชื่อว่า มีผู้กระทำการเพียงหนึ่งเดียวคือจิตและเป็นผู้รับผลของกรรม การระบุเช่นนี้ไม่ได้เป็นการระบุว่าจิตเพียง เพราะจิตยังมีการเกิดดับ แต่เป็นการเกิดดับตลอดเวลาและต่อเนื่องด้วยสันตติ จิตดวงที่ดับจะส่งต่อคุณสมบัติให้จิตดวงต่อ ๆ ไปเหมือนไฟที่ดับติด (อติคัคคี ทองบุญ, 2555) และโต้แย้งเรื่องบุคคลของโยคจารซึ่งเชื่อว่า ผู้ทำคือออลวิษญาณ(จิต) มีสภาพเที่ยงแท้ รองรับพิชชะ(เหตุ)และก่อผล (อติคัคคี ทองบุญ, 2555) ในคัมภีร์ประสันนปทาผู้ดำเนินผ่านไปถูกใช้เป็นสัญลักษณ์แทนการมีอยู่ของจิตในทรรศนะของไวภาษิกะและโยคจารย ตัวคัมภีร์ได้โต้แย้งว่า ผู้ดำเนินผ่านไป ไม่มีเนื่องจากการมีอยู่ของผู้ดำเนินผ่านไปอิงอาศัยกิริยา ถ้าไม่มีกิริยาคือการทำดำเนินผ่านไป ก็ไม่มีผู้ดำเนินผ่านไป ดังนั้น เนื้อแท้ของผู้ดำเนินผ่านไปจึงไม่มีอยู่ เพราะเหตุที่ว่า ไม่มีผู้ดำเนินผ่านไปซึ่งมีอยู่ก่อนการทำดำเนินผ่านไป (Candrakīrti, 1903) คัมภีร์ประสันนปทาได้โต้แย้งการมีอยู่ของผู้กระทำการโดยแยกองค์ประกอบ คือ แยกผู้กระทำกิริยาและกิริยาออกจากกัน เมื่อกริยาล้วนไม่มีจริงและเป็นเพียงความคิดที่รับรู้ผ่านอวิทยาเท่านั้น ผู้กระทำกริยาก็ไม่เป็นจริงไปด้วยสำหรับวิธีของการโต้แย้งดังกล่าวสามารถเขียนออกมาได้ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 องค์ประกอบการเคลื่อนที่ของไวยาธิกะและโยคจารที่ถูกลัดแย้งร่วมกันในคตาคตปริกษา

จัดเข้าในโกฏฐิ	ข้อเสนอ/ข้อโต้แย้ง/คำถาม	ตรรกวิทยาสัญลักษณ์
1	การดำเนินผ่านไปประกอบด้วยองค์ประกอบคือ ผู้ดำเนินผ่านไปและกริยาคือการดำเนินผ่านไป ดังนั้น ผู้ดำเนินผ่านไปจึงมีจริงและกริยาคือการดำเนินผ่านไปก็มีจริง	การดำเนินผ่านไป(S) = ผู้ดำเนินผ่านไป (S1) และ กริยาคือการดำเนินผ่านไป (S2) เขียนได้ว่า S = S1 is T . S2 is T
1	ผู้ดำเนินผ่านไปจะมีได้ก็ต่อเมื่อมีการดำเนินผ่านไป	แต่ว่า S1 is T \equiv S2 is T
1	และการดำเนินผ่านไปจะมีได้ก็ต่อเมื่อมีผู้ดำเนินผ่านไป	S2 is T \equiv S1 is T
3	แต่คุณยืนยันว่า ถึงจะไม่มีผู้ดำเนินผ่านไปก็ยังมี การดำเนินผ่านไป และถึงจะไม่มี การดำเนินผ่านไป ก็ยังมีผู้ดำเนินผ่านไป เพราะทั้งสองมีจริง	มีการดำเนินผ่านไปที่ไม่มีผู้ดำเนินผ่านไป S1 is F. S2 is T และมีผู้ดำเนินผ่านไปที่ไม่มีการดำเนินผ่านไป S1 is T. S2 is F
ผลประสังคะ	ข้อเสนอของคุณไม่สมเหตุผล เพราะไม่มีสาเหตุที่ทำให้ผู้ดำเนินผ่านไปเป็นผู้ดำเนินผ่านไปและไม่มีสาเหตุที่ทำให้กริยาคือการดำเนินผ่านไปเป็นกริยาคือการดำเนินผ่านไป ผู้ดำเนินผ่านไปจึงไม่มี กริยาคือการดำเนินผ่านไปจึงไม่มี เมื่อทั้งสองไม่มี การดำเนินผ่านไปก็ไม่มี	S1 is T \equiv S2 is F ดังนั้น S1 = F S2 is T \equiv S1 is F ดังนั้น S2 = F ดังนั้น S = F

สรุป

จากการศึกษาโต้แย้งการเคลื่อนที่ในคตาคตปริกษาของคัมภีร์ประสันนปทา พบว่า ในปรัชญามายมิกะฝ่ายปราสังคิกะ การเคลื่อนที่เป็นเพียงมายาที่รับรู้ผ่านอภิปา เพราะการเคลื่อนที่ในทุกระบบปรัชญาเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาผ่านกระบวนการคิด สามารถจัดเข้าในโกฏฐิที่ 1 ของจตุษโกฏฐิ คือ ยืนยัน เช่น การยอมรับว่า ผู้กระทำการเคลื่อนที่มี กริยา คือ การเคลื่อนที่มีเวลาที่เคลื่อนที่มี เป็นต้น และโกฏฐิที่ 3 ของจตุษโกฏฐิ คือ ทั้งยืนยันทั้งปฏิเสธ เช่น ถึงจะไม่มีกริยา คือ การดำเนินผ่านไป ก็ยังมีผู้ดำเนินผ่านไป หรือว่าถึงจะไม่มีผู้ดำเนินผ่านไป ก็ยังมีกริยา คือ การดำเนินผ่านไป เป็นต้น สิ่งที่เกิดขึ้นผ่านการคิดเอาอย่างจะมีประเด็นให้โต้แย้งและสามารถหักล้างได้ด้วยประสังควธิ ซึ่งในทางปรัชญาแนวคิดที่ยังหักล้างได้ไม่นับเป็นความจริงแท้ อีกประการหนึ่ง จุดยืนทางปรัชญามายมิกะ ฝ่ายปราสังคิกะ คือ การไม่มีจุดยืน ทำให้เน้นการโต้แย้งเพียงอย่างเดียว และสิ่งที่มายมิกะนำเสนอมีเพียงความว่าง ดังนั้น จึงไม่สามารถระบุการเคลื่อนที่ว่ามีหรือไม่มีได้ เพราะว่างเปล่ามาแต่แรก

และยังพบว่า คัมภีร์ประสันนปทาปริกษาที่ 2 ได้โต้แย้งผู้กระทำการเคลื่อนที่ กาลทั้ง 3 ของการเคลื่อนที่ และจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของกริยาการเคลื่อนที่ ในการโต้แย้งผู้กระทำการเคลื่อนที่เป็นการโต้แย้งเกี่ยวกับการเคลื่อนที่ในระดับพื้นฐานความคิดของคนทั่วไป คือ โต้แย้งความคิดว่า มีผู้กระทำการเคลื่อนที่ เพราะกริยาคือการเคลื่อนที่จะมีได้ก็ต่อเมื่อมีผู้กระทำการกริยา เนื่องจากแนวคิดดังกล่าวเป็นแนวคิดพื้นฐานจึงมีปรากฏในทุกสำนักปรัชญาต่าง แต่เพียงชื่อเรียกและศัพท์เฉพาะเท่านั้น ในส่วนการโต้แย้งกาลทั้ง 3 ของการเคลื่อนที่จากการสืบค้นใน

ปรัชญาฝ่ายอัสติกะและนาสติกะ สำนักปรัชญาที่นำเสนอการทั้ง 3 ว่าเป็นจริงอย่างชัดเจน คือ สำนักไวภาชิกะ การโต้แย้งการเคลื่อนผ่านกาลทั้ง 3 คือ ดำเนินผ่านไปแล้ว ดำเนินผ่านไปอยู่ และยังไม่ดำเนินผ่านไป จึงเป็นการมุ่งโต้แย้งการยึดถือความเคลื่อนที่ว่ามีอยู่ของสำนักไวภาชิกะ โดยตรง ได้ผลลัพธ์ว่า การเคลื่อนที่ไม่มี เพราะไม่มีการเคลื่อนที่ ๆ เป็นปัจจุบัน และสำหรับการโต้แย้งประเด็นที่จุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของกริยาเป็นอย่างเดียวกัน เป็นสิ่งที่ตรงกับพีชเชในปรัชญาโยคจารที่มุ่งนำเสนอว่า พีชเชเป็นเหตุปัจจัยที่เป็นจุดเริ่มต้นและสิ้นสุดของทุกสิ่งซึ่งดำรงอยู่ในอาลัย-วิชฌาน ดังนั้น การโต้แย้งดังกล่าวจึงเป็นการมุ่งโต้แย้งปรัชญาโยคจาร ซึ่งผลลัพธ์ที่ได้มาผ่านประสังควิธี คือ ความขัดแย้งของจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดที่ตรงข้ามกัน ซึ่งทำให้ทราบว่าการเคลื่อนที่ไม่มี เพราะไม่มีกริยาที่เป็นสาเหตุให้ระบุได้ว่าเป็นผู้กระทำการเคลื่อนที่

เอกสารอ้างอิง

- ทิวา สุขุม. (2565). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์รัตนาวลีของนาคราชุน* (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ที. อาร์. วี. มูรติ. (2562). *ปรัชญามายมิก*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2564). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ 35). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พิน ดอกบัว. (2563). *ปวงปรัชญาอินเดีย* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.
- วิสุทธิ์ เวชวรารณ. (2566). *การเคลื่อนที่และการหยุดนิ่ง ในการเคลื่อนย้ายศึกษา (mobility studies)*. สืบค้น 2 มิถุนายน 2567, จาก <https://shorturl.asia/8PMc2>
- สุชาติ สุภาพ. (2564). *การเคลื่อนที่และแรงในธรรมชาติ*. กรุงเทพฯ: หจก. SPS 1999.
- สุมาลี มหณรงค์ชัย. (2548). *พระนาคราชุนกับคำสอนว่าด้วยทางสายกลาง*. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- อดิศักดิ์ ทองบุญ. (2555). *ปรัชญาอินเดีย* (พิมพ์ครั้งที่ 4) กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- Abhyankar, K. V. (1961). *A Dictionary of Sanskrit Grammar*. Baroda: Oriental Institute.
- Barnes, J. (Ed.). (1995). *The Complete Works of Aristotle: Volume 2*. New Jersey: Princeton University Press.
- Buswell, R. E. & Lopez, D. S. (2014). *The Princeton dictionary of Buddhism*. New Jersey: Princeton University Press.
- Candrakīrti. (1903). *Madhyamakavṛttiḥ: Mālamadhyamakakarikās (mādhyamikasūtras) de Nāgārjuna avec la Prasannapada Commentaire de Candrakīrti. Translated into French by Louis de La Vallée Poussin*. Saint Petersburg: L'Académie Impériale des Sciences.
- Dhammajoti, K. L. (2007). *Sarvāstivāda Abhidharma*. Hong Kong: Centre of Buddhist Studies The University of Hong Kong.

- Hamnam, K. et al. (2006). Mobilities, Immobility, and Moorings. *Mobilities*, 1(1), 1-22.
- Nance, R. (2005). *A Concordance of Sanskrit-Tibetan-English Translations*. Retrieved March 20, 2025, from <https://shorturl.asia/yDbd4>
- Vasubandhu. (1991). *Abhidharmakosabhāsyam volume 1-4, Translated into French by Louis de La Vallée Poussin and English Version by Leo M. Pruden*. CE: Asian Humanities Press.

